

Tor Andræ, religionshistoriker med kristen bekännelse

Reflexioner utifrån Tor Andræs "Muhammed" (1930, bearbetad 1950), "Kristendomens anspråk" (1933) och "Det osynligas värld" (1933)

Björn Svärd 2026

Inledning

I mitt närområde Vivalla är det Islam som gäller. Till det kommer att muslimska kvinnor dominerar på det vårdhem där min demenssjuka hustru vårdas. Skam alltså om inte jag som en religionens företrädare har orienterat mig i den tro som så påtagligt påverkat min omgivning. Det var så det började.

Jag äger Tor Andræs av Geo Widengren bearbetade biografi "Muhammed" (2008) och började där. Jag visste att Widengren påverkat innehållet men var oklar hur, varför jag antikvariskt skaffade mig förstaupplagan med Andræ som ende författare. Sedan jämförde jag den ena versionen med den andra. Och i ett huj upptäckte jag var ston klämde. Widengren, Andræs lärjunge, trodde sig mer vetenskaplig än den av sin kristna tro påverkade Tor Andræ. Sedan följde resten av sig självt. På ökad kunskap om Muhammed och med det också insikt i vad Islam står för, följde lust att veta mer om den kristna tro som så påtagligt påverkat Andræ att den föranlett en av hans lärjungar att korrigera dennes biografi om Muhammed. I bakhuvudet fanns också det faktum att Andræ slutade sin bana som biskop, inte som den religionsforskare han djupast sett var.

Hanterligt för ändamålet blev studiet av "Det osynligas värld" (1933) en samlingsvolym på 280 sidor innehållande ett antal uppsatser författade av Andræ. I dessa lägger Andræ i mer lättfattlig form fram sin jämförelse mellan de olika världsreligionerna och relaterar dessa till det för kristendomen typiska. Jag fann att det för mitt syfte mest matnyttiga var att koncentrera mig på avsnittet "Kristendomens anspråk", ingående i kapitlet "Världsreligionernas kamp". Dessutom och framför kom jag att ägna mitt intresse åt Andræs självbekännelse i huvudkapitlet "Det osynligas värld", dvs åt det avsnitt som fått ge namn åt hela boken.

Ytterligare att säga är att "Det osynligas värld" gjort så stort intryck på den svenska publiken att den digitaliserats i projekt Runeberg. Projektets uppgift är att digitalisera äldre värdefull svensk litteratur när upphovsrätten fallit bort. Man har i sin digitalisering av "Det osynligas värld", som idag är tillgänglig på nätet, utgått från tredjeupplagan. Själv har jag i min analys använt förstaupplagan.

I fortsättningen får ni i en refererande och samtidigt resonerande framställning följa både hur jag arbetade och vad jag kom fram till. Jag inleder med den av Geo Widengren bearbetade boken om Muhammed.

I Andræs Muhammed och Widengrens

Det är inte mitt syfte att här i sin helhet referera Tor Andræs Muhammedstudie i sin av Geo Widengren korrigerade form. Jag nöjer mig i det stycket med att konstatera att brett utrymme ges åt att redovisa förhållandena i Arabien på Muhammeds tid. Boken smalnar sedan av och koncentreras på Muhammeds religiösa budskap och hans personlighet, detta i förening med en teckning av dennes krigiska maktövertagande i Medina.

Jag koncentrerar min analys till de avsnitt där Geo Widengren kände sig manad att komplettera och korrigera Andræ. Detta sker främst i kapitlet "Läran om uppenbarelsen" och i avslutningskapitlet som behandlar Muhammeds personlighet.

Jag inleder med att granska Widengrens ingrepp i kapitlet "**Läran om uppenbarelsen**". Jag finner då att Widengren trots allt är överens med Andræ om det mesta. Framför allt om domen. Domen och den eviga vedergällningen var den centrala utgångspunkten för Muhammed både som personlig angelägenhet och som tillvarons ödesfråga. Det slår Andræ fast. Och Widengren följer Andræ bokstav för bokstav.

För båda står det också klart att uppenbarelsen, dvs budskapen från ängeln Gabriel till Muhammed, i väsentlig mening var påverkad av religiösa strömningar i Muhammeds omvärld liksom av vad som skedde med och omkring Muhammed. Uppenbarelsen kan därför inte som i en trosinterpretation vare sig den är muslimsk eller kristen, väsentligen härledas "senkrecht von oben". För mig betyder det att såväl Andræ som Widengren läser Koranens uppenbarelsen historiskt.

Både Andræ och Widengren trycker vidare på:

a att kunskapen om att andra kulturer ägde heliga skrifter, något som araberna saknade, väckte Muhammeds kallelsemedvetande. Han var satt att ge araberna den skrift de saknade.

b att kristna asketers och munkars andaktsövningar inklusive judarnas bibelrecitationer påverkade Muhammeds syn på helig skrift och dess bruk. De heliga skrifterna framstod som dynamiska storheter där varje folk hade sin skrift och sitt bruk av de gudomliga orden.

c att de heliga skrifternas innehåll och de profetior av skilda slag Muhammed har haft kännedom om indirekt har påverkat Muhammeds uppenbarelsen. (Till detta hör att Manis (manikernas upphovsman) uppenbarelsen liksom gnostiska rörelsers "profeter" enligt både Andræ och Widengren fanns med bland det som beredde mark för och formgav Muhammeds uppenbarelsen.)

Widengrens ändringar har i själva verket formen av kompletteringar och klargörande sammanfattningar. Så kompletterar Widengren Andræ genom att påvisa inverkan på Koranen från diktaren Umayya ibn al-A'afy liksom från Musaylima. Musaylima låter sig liksom Muhammed kallas Guds apostel.

Framför allt tar han till skillnad från Andræ upp föreställningarna om "Guds apostel" som förmedlingsled mellan Gud och människor. "Guds apostel" förutsattes, påvisade Widengren genom åtskilliga exempel stå i direkt förbindelse med Gud och Guds budskapare ängeln Gabriel. Kännedom om detta bör omedvetet ha påverkat Muhammeds uppenbarelsen menar Widengren. Slutligen betonar denne kraftigt och det utan anknytning till Andræ, det forna sakrala kungadömet formgivande inverkan.

Även i kapitlet om **Muhammeds personlighet** låter Widengren i stort Andræns text vara orörd. I det lilla kan han göra "petiga" ändringar utan betydelse för innehållet. Främst markerar han en tänkt objektivitet gentemot Andræns "kristna" utgångspunkt. Exempel; där Andræ skriver "hednisk sed" ändrar Widengren det till "förislamiskt sed" 243. Och när judarna får heta "hycklarna" i Andræns originalversion ändrar han det till "tvivlarna" 237.

Däremot bränner det till när Andræ avslutningsvis gör en kort markering, för övrigt den enda i dennes hela framställning, där han närmast proklamerar den kristna trons särställning. Han skriver som avslutande ord i sin Muhammedbiografi:

För att göra honom (Muhammed) rättvisa få vi dock inte glömma, att vi gärna, medvetet eller omedvetet, jämföra honom med den oupphunna, höga gestalt, som möter oss i evangeliet, liksom vi icke kunna underlåta att se hans historiska personlighet mot bakgrunden av det fullkomliga sedliga ideal, till vilket hans

församlings tro vill göra honom. Och vilken personlighet kommer ej till korta, då den mätes med en sådan måttstock. (s 239 i Andræ 1930)

Dessa slutord stryks i Widengrens bearbetning och ersätts av hans egen. I denna preciseras och sammanfattas Andræ's framställning om Muhammed, detta helt i linje med Andræ's intentioner men nu i koncentrerad klarhet. Jag citerar

Till sist - fordrar inte en rättvis bedömning att vi ser på Muhammed inte endast som en religiös och moralisk personlighet utan också, och lika mycket, som en politiker, fältherre och framför allt härskare av gängse främreorientalisk typ. Han är inte endast stiftaren och ledaren av en ny religiös församling på väg att bli en världsreligion eller enbart fursten över Arabiens väg att bli en världsreligion eller enbart fursten över Arabiens alla stammar och folk, som går bort på själva tröskeln till världsimperiet. Han är både det ena och det andra" (244)

Vad Widengren här har gjort är att han strukit Andræ's slutord som var en bekännelse till Jesus på Muhammeds bekostnad. I stället tydliggör han bilden av Muhammed på ett sätt som sakligt sett ligger i linje med Andræ's intentioner med framställningen i övrigt så när på Andræ's lovord till Jesus. Jag tänker mig att han gör som Andræ själv skulle ha betett sig efter några års betänketid i en andra-upplaga av sin egen monografi.

Detta betyder dock ej att Widengren i stort skulle stå på en mer "vetenskaplig" grund än Andræ i den meningen att sakskäl för Widengren betydde mer än för Andræ som fortfarande hämmades av en religionsvetenskap som var trosbestämd.

Detta motsägs redan av att Widengren i sina tillrättalägganden lägger till ett här ej refererat avsnitt om det sakrala kungadömet som ledande ideologisk förklaringsgrund till Muhammeds genomslag.

Utan att närmare gå in på själva sakfrågan är även en sådan förklaringsgrund trosbestämd. Den är i Widengrens fall trosbestämd utifrån syftet att därigenom ge en tydligare bild av verkligheten.

All historisk kunskap är för den delen trosbestämd genom rambetingelser och förklaringsgrunder som må tyckas rimliga men som dock ej är bevisbara i absolut mening. I det här fallet gäller detta i lika hög grad Widengrens rättningar och tillägg som Andræ's framställning i ursprungsversionen. Detta förutsatt att man bortser från Andræ's omotiverade lovsång till Jesus och ser till Andræ's studie i stort.

Vad beträffar Widengrens bearbetning av Andræ's bok om Muhammed är för mig det samlade intrycket att Widengren genom sina tillägg bekräftar det Andræ kommit fram till, ja t o m för hans resultat ett stycke vidare.

II Andræ's kristna tro, några inblickar

Andræ's bok om Muhammed visade sig vara en ögonöppnare till Islam men också till personen Tor Andræ. Så även uppsatssamlingen "Det osynligas värld" (1933), men då inte specifikt till Islam, mer till Andræ's hållning till religioner i stort och då inte minst till den kristna tron. Detta främst i det personliga vittnesbördet i "Det osynligas värld" men också i den korta uppsatsen om kristendomens anspråk.

Jag skall i fortsättningen efter bästa förmåga försöka finna det bärande i dessa båda framställningar. Jag börjar med en analys av uppsatsen "**Kristendomens anspråk**".

Debatten om missionens berättigande var den direkta orsaken till att den uppsatsen skrevs. Här blev Andræ's svar ja. Samhällsutvecklingen förutsätter kulturers påverkan av varandra påpekade Andræ. Och vad kristen tro beträffar kan den inte tåla. Den äger det andra inte ha, det betyder "evangeliet om synd och nåd, om Guds dömande kärlek och hans barmhärtiga stränghet", uppenbarad i Kristus och förverkligat vid korset. I kristendomen har "dom och frälsning blivit ett så att det ena inte kan upplevas utan det andra, där förlåtelsen endast kan

ägas i den gemenskap med Kristus, som är en fortsatt dom över min synd". Om för Shiva, som får stå för indisk trosuppfattning, synd är "ett med det kroppsliga" är den för kristendomen något "som till intet pris får vara". Och som sammanfattning av det oförlikneliga i kristendomen, vittnar Andræ är "Gudsuppenbarelsen i Kristus oförliknelig".

De tillspetsade formuleringarna ovan ger ett tydligt svar på var Andræ står trosmässigt. De upplyser dessutom var Andræ tar sitt "trossprång", dvs på vad i kristen tro han låter allt bero, eller rättare vad han beslutat vara det på vilket han låter allt bero. Däremot leder inte hans övriga resonemang i uppsatsen fram till den bild av kristendomens sanning som han här bekant sig till.

Möjligtvis är detta hans ställningstagande en förutsättning när han utan namns nämnande kritiserar Karl Barth och dennes "myt" om en upphöjd Gud som blott på en punkt "kan genombryta det avstånd som skiljer honom från hans skapande värld". Vore det sant funnes ju inget att jämföra med hävdar Andræ och den historiska grunden för kristen tro slagen i spillror.

Men det bärande i denna uppsats är vare sig synd eller nåd, inte heller Guds "dömande kärlek" eller hans "barmhärtiga stränghet". Det är istället att sätta religionerna och då främst den kristna tron i sitt sammanhang med olika kulturers seder och bruk, med deras liv och med de föreställningar och trosföreställningar som i deras hägn vuxit fram under tidernas gång. Religionen och då också kristen tro blir en del av det för en kultur karakteristiska.

Andræ's uppsats är skriven under mellankrigstiden då rastänkandet var aktuellt. Rasen definierades utifrån olika folkslags kroppsliga egenheter men också utifrån deras själsliga särarter. Andræ ansluter genom att tala om "den indiska rassjälen", "de indiska rassjälarna". Och han påstår att religionen är ett "uttryck för rassjälen hos de ledande raserna".

Tydligare kan det inte sägas att religionen är mer än en privat angelägenhet. Den är förbunden med ett folks andliga identitet, hennes "nationalkaraktär". Explicit talar han om "den äkta arabiska nationalkaraktären".

När därför Andræ talar om "rassjälen" menar han ett folks andliga särart, deras sätt att tänka, tycka och tro. Tron blir med andra ord en del av ett folks identitet.

I förlängningen påverkar denna identitet ett folks kristna färgning. Detta exemplifierar Andræ med bibelöversättningar som förutsätts inte bara spegla bibelns innehåll utan också "rassjälen", i betydelsen ett folks specifika andliga identitet.

Andræ bottnar alltså sina påståenden om missionens berättigande och kristendomens sanning med tal om religionen som uttryck för ett folks nationalkaraktär. Det betyder att Andræ's bekännelse till kristendomens specifika sanning som synd och nåd inte närmare utvecklas.

I avsnittet, eller om man så vill, boken **"Det osynligas värld"(1933)** tecknar Andræ evighetstron hos vitt skilda religioner och folkslag, primitiva som mer utvecklade. Redan i den egenskapen har boken ett bestående intresse. Själv fångades jag inte av detta utan av att bakom Andræ's beskrivningar doldes en man som trots allt inte var klar över sitt öde. Han behövde skapa reda i sitt eget förhållande till döden och dess konsekvenser. Och han behövde för egen del en gång för alla göra klart sin egen ställning till de trosföreställningar som han ägnat sitt liv åt att utforska. Detta gör att jag här i min refererande framställning tydligare än tidigare går i dialog med Andræ. Andræ's nöd är nämligen också min.

För Andræ stod det klart att kropp och själ hör samman. **När kroppen dör, dör också själen.** Detta hävdar Andræ samtidigt som han med både respekt och vördnad behandlar bl a indisk religiositet med dess syn på den andliga världen som den verkliga, liksom i synnerhet när han

refererar till nyplatonismen med sin skarpa åtskillnad mellan kropp och själ. F a är det mystiken i dessa rörelser Andræ dras till.

Andræ konstaterar i avsnittet Dröm eller verklighet att i en värld som "tror sig veta", gudsfrågan ändå tränger sig fram "som uttryck för allmänviljans mystiska makt över den enskilde." Frågan kvarstår därför även i en upplyst värld om "världens ursprung och mål" är "att söka i en evigt skapande vilja", eller om "världens själ och mening blott" är "ett slags tom abstraktion, ett namn på skeendet själv". (I Dröm eller verklighet s 7-13)

Själv är min utgångspunkt här en annan. Den tomma abstraktion som Andræ ställer upp som ett av alternativen har för mig närmast sin motsvarighet i det vi föreställer oss.

Föreställningen är visserligen inte verkligheten men ingår i verkligheten och tolkar den. Det är när vi separerar det föreställda (vari ingår det översinnliga) och gör det till en verklighet för sig som vi tappar kontakten med det uppenbara och förs in i något som "de som tror sig veta" med rätta kallar en sagovärld.

Jag tänker mig att det föreställda, av mig kallad tron, finns med i allt vi människor uppfattar. Det är en del av vetandet som därigenom alltid på något sätt är subjektivt betingat. Tron är, föreställer jag mig, medspelare i ett ständigt pågående kritiskt växelspel mellan tro och vetande. Detta kritiska växelspel är en nödvändighet för utvecklingen såväl av det sakliga som det tänkta.

Kritik, förstådd som reflexion över vad man tror och vad man vet, är en del av det naturliga livet. Detta även i den kristna teologiska reflexionen. Av detta följer att det kan vara missvisande att avgränsa tro till religiös tro. Tros/faktaspelet gäller generellt. Fruktbart utnyttjat ökar det vårt vetande och livar det vår tro.

Det kan därför med skäl påstås att ett förutsatt "tros- faktaspel" är en förutsättning gemensam för alla. Dock skiljer sig det ena trosspelet från det andra. Den ena "trostraditionen" är inte den andra lik. Detta särskilt tydligt när man betraktar de specifikt religiösa trostraditionerna med sin gudstro som förutsättning. Det specifika i gudstron gör de religiöst grundade trostraditionerna till något för sig, något som Andræ med rätta förutsatt.

Allt detta tillagt för att modifiera Andræ's skarpa gräns ovan mellan dåtid och nutid, mellan troende och icketroende, däremot inte för att kritisera dennes hållning. Den delar jag. "En skapande vilja" av något slag är en förutsättning för att överhuvudtaget överväga frågan om "det osynligas värld" har med verkligheten att skaffa.

Andræ konstaterar att **fruktan för döden är något gemensamt för allt levande**. Minsta kryp skyr hot mot sin egen existens. Försök att förneka denna fruktan tror inte Andræ på. Inte ens religiöst betingad övertygelse kan rida spärr mot denna fruktan.

Därefter komplicerar han frågan genom att i stället för dödsfruktan aktualisera det han kallar flykt undan livet. Han kommer fram till att denna flykt kan vara sjukt religiöst betingad och ta sig uttryck i längtan till himmeln eller sjukt rationellt betingad och leda till självmord.

(II Fuga mortis - flykten för döden 14-31)

Själv hade jag gärna sett att Andræ även behandlat fruktan för döden i sitt sociala sammanhang. Om något påverkar detta sammanhang vårt förhållande till döden, vilket mitt resonemang nedan tydliggör.

Ett samhälle kan definieras som ett system av förpliktande, respektive frivilliga överenskommelser och åtaganden inom ramen för "sammanslutningsformer" av skilda slag. Dessa "sammanslutningsformer" har ytterst uppgiften att möjliggöra liv och samlevnad, men kan också fungera i motsatt riktning. Endera är man förenklat uttryckt innesluten i, låt oss kalla det "samordningssystemet" och därmed gynnad, eller står man utanför och blir missgynnad.

Även frågan om döden står under "sammanslutningsformernas" inverkan. Ett samhälle genomsyrat av vissa värderingar behandlar liv och död på ett visst sätt, med andra

värderingar på ett annat. Detta aktualiserat bland annat av den i vårt samhälle hittills oavgjorda frågan om rätten att förkorta sitt liv vid obotlig sjukdom. Avgjord är däremot frågan om rätten till abort av ett ofött ännu ej livsdugligt foster. Resan från en syn till en annan var i abortfrågan dramatisk, fylld som den var av kamp och intressebetsmotsättningar. Den var ett exempel på att inte ens synen på liv och död går fri från socialt betingad påverkan.

Andræ gläntar på porten till "Det osynliga värld" genom att konstatera att vi människor bär på inre medfödda föreställningar som ger sig till känna utan att vara styrda av vare sig förstånd eller strävan. **När detta oemotståndliga i oss ger sig till känna**, skriver Andræ, d v s när du hör ditt inre tala, är det långt ifrån alltid "tankens slutsatser och överväganden" som speglas. Det är mer en medfödd och intuitiv känsla som tar sig uttryck. Han exemplifierar med det vi känner när vi vakar över en döende och denne drar sina sista andetag. "När en människa slutar andas upplever vi det som livets heligaste ögonblick"... "Den upplevelsen är icke skapad av vår kristna tro. Den är allmängiltig", skriver Andræ. När han sedan går vidare på samma tankesår talar han om att "till det evigt mänskliga" också hör "ömheten till barnet, kärleken till den enda och sist men icke minst upplevelsen inför döden". Och han fullföljer med att konstatera att "tankens slutsatser och överväganden spela en vida blygsammare roll i vår andes hushållning" än vad vi vanligtvis tänker oss.

Som läsare konstaterar jag att Andræ har känsla för det naturgivna och samtidigt subtila i människors inre. Detta speglar för honom, om än på ett otydligt sätt, något av en gudomlig verklighet. Men det betyder inte att Andræ gör detta naturgivna till definitiva uttryck för gudomlig närvaro. Han slutar sitt resonemang med att slå fast att "tro och tvivel inför dödens gåta är generell över tid." Så också "att kunna skilja mellan tro och vetande"... "Med tron är alltid tvivlets möjlighet given."

Självt förbinder jag våra till synes medfödda inre känslor med tro, om än ej nödvändigtvis med kristen tro. Jag tänker mig att våra inre känslor, typ vördnad inför döden, har fönster in mot tron, men inte är tro i egentlig mening, hellre något som bildar underlag för tro. Så här tänker jag.

Allt eftersom tiden går omvandlas tillfälliga starka intryck, såväl medfödda som betingade, till subjektivt färgade bestående känslor och föreställningar. Som sådana ingår de i det som skulle kunna kallas en människas föreställningsvärld. Denna föreställningsvärld, av mig också benämnd trosverklighet, blir en del av en människas inre sanning. Den sätter sin färg på hennes världsbild och är en del av den ständigt pågående interaktionen mellan tro och verklighet som är basen för en människas låt oss kalla det "dagliga sanning".

Men denna inre hållning som i Andræ's exempel tar sig uttryck i medfödd vördnad inför döden, i ömhet och kärlek, behöver odlas för att bestå. Kollektivt tryck kan ta död på det mesta. Jag följer alltså inte till fullo Andræ i dennes här närmast platoniskt färgade antydningar som han i detta avsnitt snuddar vid om än inte helhjärtat överlåter sig till.

(III Mellan hopp och förtvivlan 32-43)

Andræ drar sig inte för att placera kristen uppståndelse i önskedrömmarnas och tro i vidskepelsens sammanhang. Han gör det genom att behandla kristen uppståndelse i just önskedrömmarnas sammanhang. Detta när han aktualiserar nobelpristagaren i litteratur Maurice Maeterlinck (1862-1949). Denne drömmer längtansfullt om en väg av strålar på vilka själen vandrar till "landet på andra sidan". Maeterlincks fantasier ger Andræ anledning att anknyta till perserna hos vilka uppståndelsetron först uppträdde, för att sedan sedan gå vidare till Israel och föreställningarna om de bibliska trosvittnena som efter döden levde i en välsignad skuggtillvaro. Andræ fortsätter sedan med att skildra senjudendomens föreställningar om en himmelsk parallelltillvaro, där räddningen stod att finna för ett utplåningshotat Israel under seleukiderkungen Antiochus IV Epifanes förtryck. Allt hämtat

från Daniels bok. Slutligen sätter han uppståndelsetron samman med korset och den tomma graven.

Man noterar det historiska anslaget. Vare sig tron på livet efter detta skildras som en önskedröm, en skuggtillvaro, en parallelltillvaro eller som uppståndelsetro, glömmer Andræ inte att notera mot vilken historisk bakgrund respektive evighetstro har uppstått.

Även min gudstro är historiskt betingad. Den är det när jag trosvisst förkunnar att föreställningen om en Gud är ofrånkomlig. Detta utifrån "varat" som ett ofrånkomligt faktum. Tillvarons "vara" t o m kräver en Gud, en Gud med förslagsvis beteckningen "slumpguden". Detta med sidoblickar på den evolution som driver utvecklingen framåt. Så ofrånkomlig är denne Gud att om man inte har någon Gud får man föreställa sig en. Så långt i en tänkt plädering med ateister som dialogpartners.

Som om det var min sanning. I själva verket sällar jag mig i slutändan till den kristna tro som i Andræ's redovisning placerats i önskedrömmarnas sammanhang. Den Gud som jag överlåt mig till är nämligen inte reflexionens "slumpgud". Jag har tvärtom medvetet avgränsat mig från denne Gud för att istället förstå Gud utifrån korset och den tomma graven. Kort uttryckt låter jag min tro speglas inte av fantasier som Andræ gör i kapitlet "Strålarnas bro" utan av den "slumpgud" som förnuftet tvingar fram. I det sammanhanget blir min tro en tro på trots. (IV Strålarnas bro 44-65)

Andræ associerar gärna till det som inte ryms inom ett "trångt" vetande. Detta anslag var en del såväl av hans profession som religionshistoriker som hans kynne. Med till synes välbehag närmar han sig gammal primitiv bondekultur och deras föreställningar om den livskraft som ryms i jordens innandöme, en livskraft som alstrar liv. Andræ finner värde i att såväl bevara som att ta vara på dessa föreställningar.

Detta dock inte urskillningslöst. Han kan också vara tydligt avståndstagande. Andræ's behandling av animismen är ett paradexempel på detta. Först konstaterar han att animismen på sin tid stod för det första försöket till en världsförklaring för att sedan fördöma animismens skarpa gränsdragning mellan kropp och själ, mellan en dödlig kropp och en odödlig själ.

Eller när han skärskådar spiritismen med sina anspråk på att företräda bevisbar sanning. Här granskar han noggrant argumentens hållbarhet för att i slutändan bestämt precisera var han själv står. **För Andræ stod det klart att det var omöjligt att skilja kropp från själ.**

Kopplingen mellan det andliga och hjärnans funktioner vore obönhörlig. Och han blygs inte för att redovisa att konsekvensen av denna avvisande hållning är skepsis till liv bortom döden.

Min omedelbara kommentar till detta är att denna skepsis är något han delar med hela den västerländska moderniteten. Den berör allt andligt liv och ses allmänt som ett led i den sekularisering som så påtagligt har omformat det västerländska samhället.

Vi kommer i fortsättningen av framställningen se hur Andræ kunde vända sin skepsis till en möjlighet, men nu inte på kunskapens grund. Dessa tankar låter jag här vänta för att istället ta vara på tillfället att tillfoga några övergripande synpunkter på sekulariseringens följder trots att det bryter framställningens logik i denna min redovisning av Andræ's tänkande. De lärde kallar det som följer en exkurs.

För moderniteten är sekulariseringen sedan länge ett faktum och med den är också en självklar väg till Gud stängd. Men eftersom Gud och det som Gud representerar är något för människan ofrånkomligt, vilket jag argumenterat för tidigare i denna framställning, får detta till allt annat också följder som inte i förstone låter sig uppmärksammas.

En av dessa är att de andliga värden som förlorats i långa stycken ersätts av sådana som postulerats. Gud kommer med andra ord in "bakvägen". För egen del har jag observerat att min tvekande hållning till trons sanning drivit mig att postulera Gud, den Gud jag kallar Kristi Gud.

Och förlusten av en odödlig själ, en förlust som blivit något av sekulariseringens signum, kompenseras på skilda sätt. Vad den sekulariserade bildade överklassen beträffar, som ju i sina skilda konstellationer intar en ledande funktion i samhällsutvecklingen, gäller som jag ser det följande. I denna överklass kompenseras avsaknaden av en odödlig själ av fiktionen att äga det andra inte har och bli uppbytt utifrån detta. Överklassen i alla sina skepnader och varianter förmodas ha kunskap, kompetens, förmögenhet, bildning, smak, medmänsklighet, kultur och vad annat gott och vant sig att bli betraktad utifrån detta. Att bli betraktad på ett visst sätt får ersätta det man förlorat när själen förlorat sin position som bärare av det eviga.

V Livet och döden 66-92

I kapitlet Evigt liv **underminerar Andræ definitivt försöken att via någon form av kunskap skaffa sig klarhet över det eviga.** Här genom att få påpeka det omöjliga i att förstå det eviga som en i oändlighet utsträckt tid. Förstådd så blir tanken en mardröm. Det eviga livet kommer att uppfattas som en fångenskap som aldrig tar slut.

Själv tillägger jag att det eviga visserligen inte låter sig förenas med tanken på i oändlighet utsträckt tid, däremot med ansvar och rätt. Evigheten kan ses som det tillfälle i det kommande då Gud slutgiltigt skipar rätt och en gång för alla förbarmar sig. Men om detta kan jag inte veta. Dess grund är förhoppning, förhoppning grundad i tro. Om vad den förhoppningen grundar sig på, om det handlar avslutningen av Andræ's framställning i "Det osynligas värld".

Men att trycka på frågan om ansvar och rätt gjorde Andræ vare sig här eller någon annanstans. Varför kan man fråga sig? Han gör det inte ens i slutkapitlet där han vänder blad och låter kunskapen om evigheten slutgiltigt fara för att i stället låta erfarenheten av uppståndelsen träda fram som det avgörande för sin egen tro på liv bortom döden.

I min värld låter sig dock tanken på Gud som den slutgiltige rättsskiparen inte förtigas när de yttersta tingen avhandlas. Existensen av en sådan rättsskipare tycks vara en förutsättning som bland oss människor är nödvändig. Har man därför gjort sig av med Gud får man utifrån egna förutsättningar och ideal skapa sig en. Som exempel på detta växer rimligen länders lagstiftning ytterst fram ur föreställningen om en absolut rätt. Och denna absoluta rätt låter jag vara ett substitut för Gud.

VI Evigt liv 93-103

När tron på en odödlig själ visat sig vara en omöjlig tanke och mystikens anspråk på att komma Gud nära inte förmådde öppna dörren in till evigheten, tvingas Andræ byta spår. Han går från att söka en kunskap som inte låter sig finnas till att låta sitt evighetshopp ha sitt fäste i erfarenheter som han redan äger. Han tar spjörn mot uppståndelsen som för honom blivit den djupaste av symboler som människan äger för att våga tro på livets oförstörbarhet. Och denna uppståndelse är i sin tur förankrad i Andræ's vardagsliv som kristen. Detta i dennes förnimmelse av att leva sitt liv med den uppståndne vid sin sida, samtidigt som han i övrigt på människors sätt lever innesluten i tid, rum och under ständigt växlande yttre omständigheter. **Nuet förutsätter han sedan äga sin fullkomning i himlen.** Men då inte som något definitivt annorlunda. Lycka står inte enbart på jorden utan också i "det osynligas värld" för att "ge och tjäna, inte att ta och njuta". Till det eviga livet hör smärtan lika väl som glädjen. Få förutsätter Andræ tiden som förutsättning för all reell tillvaro, detta såväl i nuet som i evigheten. Den uppståndne Jesus erfaren i livets mångahanda lägger alltså grunden för Andræ's evighetstro.

Andræ avslutar sin trosbekännelse utan att kröna den med försäkran om dess sanning. Erfarenheten av att leva med den uppståndne vid sin sida ger förhoppningar, inga garantier. För Andræ finns blott en väg till visshet, att redan här i livet "styra med beslutsamhet mot det ovissa hägrande landet".

Det finns mycket att säga om Andræs trosgrundade förhoppningar. Själv slås jag av att Andræ så konsekvent flyttar ner himlen till jorden. Han gör jorden till mall för fullkomningen, en jord där det mänskliga får blomma, inte det vidunderliga, inte det ofattbara och mot allt förnuft och vetande stående.

Själv saknar jag i Andræs framställning det som i den kristna bekännelsen är själva grunden för det eviga livets nödvändighet, rättens och försoningens fullkomnande.

Jag läser sammanfattningsvis "Det osynligas värld" som en spegling av Andræs eget inre, ett inre med känsla för mystikens sanningar men än mer för det uppenbart sanna och allra mest för livet som det ter sig här och nu när det får levas med förnimmelsen av den uppståndnes närvaro. VII De dödas uppståndelse 104-110

Sammanfattning

Behovet av att veta mera om Islam ledde mig till Tor Andræ. Väl där stannade jag hos honom och lärde mig att nalkas Islams profet Muhammed historiskt. Jag gick dessutom in i en tänkt dialog med Andræs lärjunge, den "vetenskapligt" sinnade Geo Widengren som bearbetat och även korrigerat Andræs biografi om Muhammed.

Resultatet blev att jag fick något att ta i när jag fortsättningsvis närmar mig Islams tänkande. För det är jag Tor Andræ tack skyldig och för den delen även Geo Widengren. Inte för att jag tycker att Widengrens "vetenskapliga" korrigeringar tillförde något som Andræ inte ägde, däremot att han på vissa punkter förde Andræs framställning ett steg vidare.

När jag sedan gick vidare och närmare beskådade några texter av Andræ med specifikt kristen anknytning har jag särskilt tagit till mig associationerna till det för indisk religiositet typiska. Däremot var Andræs karakterisering av det för kristen tro specifika påfallande kortfattad, associationerna kristen tro - folklynne mera inträngande, dessutom genuint Andræs egna. När denne sedan närmade sig frågan om livet efter döden hamnade Andræ i att han dagligen upplevde sig vandra med Kristus vid sin sida med förhoppningen att den gemenskapen hade sin fortsättning in i evigheten. Någon annan väg till himlen hade denne uppburne teolog inte funnit.